

مجموعه اسناد روزن در آرشیو فرهنگستان علوم روسیه در سن پترزبورگ

یولی ایوانسیان

آرشیو آکادمیسین ویکتور رومانوویچ روزن برای تحقیقات علمی پیرامون امر بابی و بهائی و مطالعه تاریخ این تحقیقات در اروپا حائز اهمیت شایان است. بارن روزن که در سال ۱۸۴۹ در یک خانواده آلمانی تبار به دنیا آمده بود عضو فرهنگستان علوم روسیه تزاری بود و در پایتخت روسیه، سن پترزبورگ بسر میبرد. بارون روزن علاوه بر آنکه عرب شناس معروفی در امپراتوری روسیه بود، رئیس بخش خاوری انجمن باستان شناسی و مؤسس مجله یادداشت های علمی بخش خاوری انجمن باستان شناسی روسیه و نیز رئیس و استاد دانشکده خاورشناسی دانشگاه سن پترزبورگ بود. بارون روزن در زمینه های مختلف فعالیت میکرد و در ضمن در تحقیقات بابی و بهائی نقش اساسی داشت.

قرن نوزدهم زمانی بود که روسیه کوشش میکرد نفوذ سیاسی خود را در ایران افزایش بدهد و بدین دلیل دیپلماتهای روسی در ایران خیلی فعال بودند. بعضی از آنها علاوه بر کار دیپلماتیک به جمع آوری آثار مختلف تاریخی از جمله آثار بابی و بهائی پرداخته بودند. آثار مذکور که بیشتر آن بصورت نسخ خطی یا کتب چاپ سنگی بود به سن پترزبورگ فرستاده میشد و بالمآل کلکسیون را تشکیل داد که بعداً بین انستیتوی خاورشناسی فرهنگستان علوم و دانشگاه سن پترزبورگ تقسیم شد. ناگفته نماند که قسمت اعظم آن کلکسیون غنی به انستیتوی مذکور تعلق گرفت و به این سبب این انستیتو فعلاً دارای مجموعه بی نظیری از اسناد و از آن جمله آثار بابی و بهائی و شیخی می باشد که واقعاً گنجینه شگفت آوری است.

موقعی که نسخ خطی از ایران به فرهنگستان علوم روسیه می‌آمد به دست روزن می‌رسید و او آنها را در کاتالوگ ثبت و توصیف و صورت‌برداری و تشریح میکرد. بارن روزن در شناخت و تشخیص درست آثار بابی و بهائی و از آن جمله سوره ملوک حضرت بهاء‌الله نقش عمده‌ای ایفا کرد و خیلی زود به اهمیت آثار بابی و بهائی پی برد. با آنکه خودش هیچ وقت به خاور میانه سفر نکرده بود همواره شاگردان خود را که دارای سمتهای بلند دیپلماتیک یا نظامی بودند و در ایران و ترکستان خدمت میکردند برای جمع‌آوری آثار مذکور تشویق میکرد. روزن تصمیم گرفته بود که مجموعه الواح حضرت بهاء‌الله را به چاپ برساند و شروع به کار کرده بود. اما عمرش وفا نکرد که این کار را به اتمام برساند. بارن روزن در سال ۱۹۰۸ وفات یافت و انتشار آن مجموعه الواح به دست کارمند جوان او بعد از وفات آن خاورشناس بزرگ انجام پذیرفت.

بارن روزن علاوه بر مقالات زیادی که منتشر کرده بود و چند جلد کاتالوگ تشریحی نسخ خطی فارسی و عربی میراث بزرگی از اسناد و مخطوطات از خود بجای گذاشت که آرشیو روزن نامیده میشود. این آرشیو عبارت از نامه‌های اشخاص مختلف و اسناد و آثار متنوع است که متعلق به خود روزن بود. مجموعه بزرگ این نامه‌ها و اسناد بعد از مرگ روزن به آرشیو فرهنگستان علوم روسیه واقع در سن پترزبورگ تحویل داده شد و از آن زمان به بعد در آرشیو مذکور حفظ و نگهداری شده است. قسمت قابل ملاحظه‌ای از این اسناد پرارزش مربوط به دیانت بابی و بهائی و حاوی مطالب خیلی مفید است.

مکاتبات روزن که جزو آرشیو آن شخص بزرگوار است شامل نامه‌های اشخاص مختلف است و از آن جمله تومانسکی و باتیوشکوف و ایگناتیف و اولدنبورگ و ادوارد براون و سبستیان ووآرو و خیرالله.

بی‌مناسبت نیست کلمه‌ای چند راجع به این اشخاص ذکر شود.

الکساندر گریگوریویچ تومانسکی که متولد سال ۱۸۶۱ بود از جمله شاگردان روزن و سروان ارتش امپراتوری روس بود که در عشق‌آباد خدمت میکرد. تومانسکی با جامعه نوزاد بهائی آنجا تماس مستمر پیدا کرده علاقه‌مند شده بود در باره این نهضت دینی کسب اطلاع کند. تومانسکی حتی برای جمع‌آوری اطلاعات بیشتر

راجع به دیانت بهائی به ایران سفر کرده بود. از جمله دوستان نزدیک سروان تومانسکی دانشمند بزرگ بهائی ابوالفضائل گلپایگانی بود. تومانسکی شخصی بود که کتاب اقدس حضرت بهاءالله را از عربی به روسی ترجمه کرد و ترجمه مذکور به کمک روزن به چاپ رسید. البته در انجام این ترجمه به طوری که از مکاتبه او با روزن بر می آید جناب ابوالفضائل گلپایگانی به تومانسکی مساعدت و معاونت کرده بود. قابل تذکر است که مسائل مربوط به تهیه ترجمه مذکور در مکاتبه تومانسکی با روزن بطور مشروحی مورد بحث قرار گرفته است. از جمله مطالب دیگری که در نامه های تومانسکی به روزن موجود است بعضی اطلاعاتی است که تومانسکی آن را در جریان سفر ایران جمع آوری کرده بود و مقاله ای است راجع به امر بهائی که از طرف تومانسکی به مناسبت صعود حضرت بهاءالله نوشته و در روزنامه "قفقاز" چاپ شده بود. قابل توجه است که در ضمن اینکه از حضرت بهاءالله در آن مقاله به خوبی ذکر شده است جمال مبارک در آن به عنوان "پیغمبر بابی ها" معرفی شده اند.^۱ مسائل دیگر مربوط به امر بهائی نیز در نامه های تومانسکی مطرح شده است. متأسفانه مجال نیست که در باره این مسائل شرح مفصلی بدهم. به این دلیل باید به توضیح خیلی مختصری قناعت کرد. بطور کلی در آرشیو روزن بیش از ۲۳ نامه تومانسکی به زبان روسی موجود است که همه آنها کم و بیش به امر بهائی ارتباط دارد. نامه های مذکور دوره ای از سال ۱۸۹۲ تا سال ۱۸۹۹ را در بر میگیرد.

شخص دیگر روسی که مکاتبه او با روزن در آرشیو روزن موجود است و از مسائل امری بحث میکند ولادیمیر ایوانوویچ ایگناتیف میباشد که او هم شاگرد روزن بود. ایگناتیف دیپلمات روسی بود که در طهران و عشق آباد و بخارا خدمت میکرده. نامه های شخص مذکور هرچند که در آرشیو زیاد نیست ولیکن جالب و مفید است، زیرا که آن نامه ها بیانگر سیاست مقامات رسمی روسیه در آن زمان نسبت به دیانت بهائی است. مثلاً از آن مکاتبات برمیآید که سیاست مذکور یک سیاست واحد و ثابت نبوده است و اختلاف نظری که بین گروه های مختلف محافل حاکم روسیه در مورد امر بهائی موجود بود در آن سیاست تأثیر کرده بود. در آرشیو روزن ۳ نامه ایگناتیف به زبان روسی موجود است. به قول این

دیپلمات عالی‌رتبه روسی، انگلستان و روسیه برای حمایت از بهاییان در ایران هیچ دلیلی ندارند و در آینده نیز خیلی بعید است که دلیلی برای این امر پیدا شود، زیرا که چنین پشتیبانی از "بابی‌ها" سبب غضب روحانیون و متعصبان خواهد شد و کشورهای اروپائی همیشه روابط خوب با حکومت ایران و روحانیون را به حمایت از بهائیان ترجیح می‌دهند. آیگناتیو به طور مثال به وقایع اخیر یزد اشاره کرده است که عبارت از کشتار عده زیادی از پیروان امر بهائی در آن شهر بود. بقول او مأموران دیپلماتیک خارجی هیچ نوع عکس‌العملی در جریان آن وقایع از خود نشان نداده و هیچ دخالتی یا اقدامی برای نجات آن مظلومان از چنگ ظالمان نکرده بودند. پس ادعای مخالفان امر بهائی در ایران که "دیانت بهائی همیشه از طرف کشورهای غربی برای مقاصد سیاسی آنها مورد استفاده و پشتیبانی قرار میگرفت" بنا بر این اعتراف دیپلمات بلند پایه روسی کاملاً بی‌اساس است.

شخص دیگری که مکاتباتش با روزن در آرشیو مورد بحث موجود است باتیوشکوف است که ایران‌شناس و عرب‌شناس و در ضمن دیپلمات روسی در تهران از سال ۱۸۹۳ تا سال ۱۸۹۹ بوده است. نامه‌های شخص مذکور نشان می‌دهد که او به امر بهائی یک ارادت صمیمانه‌ای ورزیده بود. سه نامه باتیوشکوف به زبان روسی در آرشیو روزن نگهداری شده است.

قسمت اعظم مکاتبات را در آرشیو روزن نامه‌های خاورشناس مشهور انگلیسی ادوارد براون تشکیل می‌دهد، که شخص مذکور به خاطر شهرت او البته نیازی به معرفی ندارد. ۷۲ نامه او در آرشیو حفظ شده است که جز نامه اول براون به روزن که به زبان فارسی است همه به زبان انگلیسی نوشته شده است و به استثنای یکی دو نامه تمام آنها کم و بیش از دیانت بابی و بهائی بحث میکنند. مکاتبه براون با روزن دوره‌ای از سال ۱۸۸۹ تا سال ۱۹۰۲ را در بر میگیرد. خاورشناس انگلیسی در نامه‌ای خاطرات سفرش را به قبرس و فلسطین که طی آن جمال مبارک و میرزا یحیی را دیده بود با روزن در میان گذاشته است. قابل توجه است که آنچه براون در این نامه‌ها در باره این ملاقات‌ها نوشته با خاطراتی که در آثار منتشره وی درج شده تفاوت دارد. مسئله انتشار احتمالی بیان فارسی حضرت باب و ترجمه انگلیسی آن که براون طرحش را ریخته و گام‌های جدی در این زمینه

برداشته بود هم در مکاتبه او با روزن بطور مشروحی مورد بحث قرار گرفته است. از نامه‌های براون برمیآید که او علاوه بر چند نسخه خطی از کتاب بیان که در اختیارش بود از دو نسخه خطی بیان فارسی متعلق به فرهنگستان علوم روسیه هم استفاده کرده بود. و این نسخ خطی متعلق به روسیه بوده و بوسیله روزن و به کمک او در اختیار براون گذاشته شده بود. براون در مرحله اول همه این نسخ خطی را با هم مقایسه و تطبیق میکرده است. از نامه‌هایش معلوم میشود که چرا با وجود زحماتی که براون کشیده بود طرحش بالاخره جامه عمل نپوشیده بود. سبستیان ووارو، که یک نامه کوتاه او به زبان فرانسه هم در مکاتبات روزن موجود است، چنانکه از مضمون آن نامه برمیآید، یک بهائی فرانسوی بوده است. آرشیو مورد بحث علاوه بر مکاتبات شخصی روزن شامل اسناد و آثار دیگر هم هست که بطور خیلی مختصری از آن اسناد یاد میکنم. اسناد مزبور بقیه مجموعه اسناد مورد بحث را در بر میگیرد:

۱) گزارش‌های رسمی دیپلمات‌های روسی در ایران در باره بهائیان از سال ۱۸۵۵ تا سال ۱۸۷۹. یکی از آنها به زبان فرانسه است. بقیه آنها به زبان روسی، اما به خط مخصوص ناخوانای روسی، نوشته شده است که به آسانی نمیتوان خواند.

۲) گزارش رئیس کنسولگری روس در ادرنه راجع به اقامت بهائیان در آن شهر در زمان تبعید جمال مبارک به آنجا. این گزارش متشکل از خاطرات اشخاص مختلف غیربهائی، از آن جمله شیوخ بعضی تکیه‌های اهل تصوف در ادرنه است. یکی از این اسناد گزارشی تحت عنوان "چرکنویس ترجمه پیام شیخ بابی‌ها به کنسولگری اتریش در ادرنه" است. تمام اسناد مربوط به این گزارش به زبان روسی است.

۳) نسخ خطی به زبان‌های فارسی و عربی. این نسخ خطی عبارتند از لوح سامسون (لوح هودج) و لوح جواد از آثار حضرت بهاءالله، باب یوسف از قیوم‌الاسماء حضرت نقطه اولی، چند دعا و مناجات، و تاریخ حاجی محمدرضای اصفهانی که در عشق‌آباد به شهادت رسیده بود. تاریخ مزبور به دستخط دانشمند مشهور ابوالفضائل گلپایگانی نوشته شده که خود شاهد این واقعه بوده. بدین سبب نسخه خطی مذکور دستخط آن شخص بزرگوار است. قابل تذکر است که

تمام نسخ فوق‌الذکر چون دست‌نخورده مانده به حالت خیلی خوبی حفظ شده است.

۴) داستان بعضی حوادثی که برای بهائیان یهودی‌تبار در ایران روی داده بود. این داستان در دو نامه نوشته شده است. در نامه‌های فوق‌الذکر به لهجه مخصوص یهودیان فارسی‌زبان که برای نوشتن از حروف عبری استفاده میکردند شرح داده شده است که آن مظلومان چه ظلم و ستمی به خاطر پیروی از دیانت بهائی دیده بودند. ترجمه این داستان به فارسی عادی نیز ضمیمه شده است. در پایان تذکر بدهیم که به استثنای لوح جواد که جزو مجموعه الواح حضرت بهاء‌الله چاپ شده بقیه نسخ خطی مانند سائر اسناد از آرشیو روزن حتی در هیچ کاتالوگ توصیفی معرفی نشده و در معرض تماشای عموم گذاشته نشده است. بدین دلیل برای اینکه این گنجینه گران‌بها در اختیار دانشمندان و علاقه‌مندان قرار بگیرد چاپ هرچه زودتر آن مفید و لازم به نظر میرسد.

یادداشت

۱. تومانسکی در این مقاله تعلیم بهائی را چنین توصیف کرده است: "این تعلیم ایرانی شیعه مغروری را که دوستی را فقط با همکیشان خود قبول میکند و از پیروان ادیان دیگر تبرا و تولی میکند به شخصی فروتن، یعنی بابی، مبدل کرده است که همه را به عنوان برادر خود میشناسد."